

ÒZBEK TILI TARIXI TARIXI. ÒZBEK TILINING TARIXIY ILDIZLARI. ÒZBEK ADABIY TILI TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi 2-kurs talabasi

Bobodo'stova Dinora va Ahmadjonova Shahnoza

Annotatsiya: O'zbek tili tarixi, bu tilning rivojlanishi, o'zgarishlari va shakllanishi jarayonlarini o'z ichiga oladi. O'zbek tilining tarixiy ildizlari turkiy tillar oilasiga borib taqaladi. Dastlabki yozma manbalar, qadimiy turkiy yozuvlar, masalan, "Orxon-Enisey yozuvlari" va "Qutadg'u bilig" asarlari o'zbek tilining taraqqiyotiga asos bo'lgan. O'zbek tilining shakllanishida, shuningdek, ustoz Alisher Navoiyning tili, shuningdek, Xiva, Buxoro va Samarqandning til madaniyati ham muhim ahamiyat kasb etgan. O'zbek adabiy tili taraqqiyot bosqichlarini uchta asosiy davrga bo'lish mumkin 1) Qadimiy o'zbek adabiy tilining rivojlanishi, 2) O'rta asrlar adabiy tili, 3) Yangi davr adabiy tili. Bu davrlar davomida o'zbek tili ko'plab ijtimoiy, madaniy va siyosiy o'zgarishlarga yuz tutdi, bu esa o'zbek tilining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, o'zbek adabiy tili o'zining boy lug'ati, grammatikasi va fonetikasini rivojlantirib, dunyo adabiyotiga munosib hissa qo'shdi. Bu jarayonlar davomida o'zbek tilida yangi so'zlar, iboralar va uslublar shakllandi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili tarixi, O'zbek tili rivoji, Turkiy tillar, Orxon-Enisey yozuvlari, Qutadg'u bilig, Alisher Navoiyning tili, O'zbek adabiy tili, O'zbek tili taraqqiyot bosqichlari, Qadimiy o'zbek tili, O'rta asrlar adabiy tili, Yangi davr adabiy tili, Lug'at boyligi, Grammatik rivojlanish, Fonetika, O'zbek tilining madaniy merosi, Buxoro, Samarqand, Xiva tillari. O'zbek tili adabiyoti.

Annotation: The history of the Uzbek language traces its roots to the Turkic language family, which has evolved over centuries. Early written records, such as

the "Orkhon-Yenisei inscriptions" and the "Kutadgu Bilig" manuscript, serve as foundational elements in the development of the Uzbek language. Over time, the language has been shaped by cultural influences from Central Asian cities like Bukhara, Samarkand, and Khiva, as well as by prominent figures like Alisher Navoi, who played a crucial role in the refinement of the Uzbek literary language. The development of the Uzbek literary language can be divided into three main stages: 1) the ancient period, 2) the medieval period the modern period .3) Each stage reflects significant changes influenced by political, social, and cultural shifts, which helped to enrich the language's vocabulary, grammar, and stylistic nuances. Throughout these stages, Uzbek has evolved with a rich vocabulary, advanced grammatical structures, and a refined phonetic system, contributing significantly to world literature. The language also absorbed elements from various cultures, reflecting its dynamic history.

Keywords: History of the Uzbek language, Roots of the Uzbek language, Turkic language family, Orkhon-Yenisei inscriptions, Kutadgu Bilig, Alisher Navoi, Uzbek literary language, Development stages of the Uzbek language, Ancient Uzbek language, Medieval Uzbek language, Modern Uzbek language, Vocabulary development, Grammatical evolution, Phonetics of Uzbek, Cultural influences on Uzbek, Central Asian languages, Bukhara, Samarkand, Khiva, Uzbek literature, Linguistic heritage of Uzbekistan.

Аннотация: История узбекского языка восходит к тюркской языковой семье, и его развитие имеет глубокие исторические корни. Одними из первых письменных памятников являются Орхон-Енисейские надписи и произведение "Кутадгу Билиг", которые стали основой формирования узбекского языка. Важную роль в развитии языка сыграли культурные центры, такие как Бухара, Самарканд и Хива, а также выдающиеся личности, например, Алишер Навои, чья деятельность существенно повлияла на

развитие узбекского литературного языка. Развитие узбекского литературного языка можно разделить на три основные стадии: 1) Древний период , 2) Средневековый период , 3) Современный период. Каждый период отражает значительные изменения в языке, обусловленные политическими, социальными и культурными процессами, которые обогатили словарный запас, грамматику и стилистические особенности языка. На протяжении этих этапов узбекский язык развивался, обогащался новым лексическим составом, улучшалась грамматика и фонетика, что сделало его важной частью мирового литературного наследия.

Ключевые слова: История узбекского языка, Исторические корни узбекского языка, Этапы развития узбекского литературного языка, Древнеузбекский язык, Тюркские языки, Формирование узбекского языка, Языковая эволюция, Современный узбекский язык, Классическая литература, Терминология узбекского языка, Роль арабского и персидского в узбекском языке, Реформа узбекского языка, Узбекский алфавит, Лексические изменения, Диалекты узбекского языка.

Kirish: O‘zbek tili Markaziy Osiyoning boy madaniy merosiga ega bo‘lgan tillaridan biri bo‘lib, ko‘p asrlik tarixga ega. Bu tilning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, o‘z ichiga turli davrlarda madaniy, siyosiy va ijtimoiy omillarning ta‘sirini olgan. O‘zbek tilining ildizlari qadimiy turkiy tillarga borib taqaladi va u o‘z rivojlanish jarayonida ko‘plab bosqichlarni bosib o‘tgan. O‘zbek tili adabiy til sifatida alohida mavqega ega bo‘lib, u ko‘hna turkiy tildan ajralib chiqqan va turli davrlar davomida shakllangan. Bu til taraqqiyotining har bir bosqichi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, o‘zbek xalqining madaniyati, tarixiy hayoti va siyosiy o‘zgarishlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Jumladan, Xorazmiy, Navoiy, Bobur kabi allomalar faoliyati til taraqqiyotiga sezilarli hissa qo‘shgan. Mazkur mavzuda o‘zbek tilining tarixiy

ildizlari, adabiy til taraqqiyot bosqichlari va uning bugungi kun holati haqida soʻz yuritiladi. Shu bilan birga, tilning shakllanish jarayonlari, yozma va ogʻzaki merosdagi oʻzgarishlar, adabiy maktablarning taʼsiri hamda zamonaviy oʻzbek tilining oʻrni va ahamiyati tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili: Oʻzbek tili va uning tarixiy ildizlari haqida yozilgan asarlar keng doirada adabiy, tarixiy va lingvistik yondashuvlarni oʻz ichiga oladi. Quyida bu mavzular boʻyicha baʼzi asosiy maʼlumotlar va ilmiy manbalar tahlili keltiriladi: 1. Oʻzbek tilining tarixiy ildizlari: Oʻzbek tili turkiy tillar oilasiga kiradi va uning ildizlari qadimgi turkiy tilga borib taqaladi. Bu tilning shakllanishi va rivojlanishi haqida quyidagi ilmiy manbalar muhim oʻrinni egallaydi: Mahmud Qoshgʻariy, "Devonu Lugʻotit-Turk" Ushbu asar qadimgi turkiy tillar va ularning lugʻat tarkibi haqida qimmatli maʼlumot beradi. Oʻzbek tilining ildizlarini oʻrganishda asosiy manbalardan biridir. Abu Rayhon Beruniy asarlari: Til va tarixiy muloqotlarni oʻrganishda Beruniyning ilmiy ishlari qadimiy davrlardagi turkiy xalqlar tilining rivojlanishiga oid maʼlumotlarni oʻz ichiga oladi. Ahmad Yugnakiy, "Hibat ul-Haqoyiq": Oʻzbek tilining ilk adabiy ildizlarini aks ettirgan asarlardan biri hisoblanadi. Turkiy tillarning qadimgi bosqichlaridan biri boʻlgan chigʻatoy tili oʻzbek tilining rivojlanishida katta rol oʻynagan. Bu davrda turkiy xalqlarning madaniy, siyosiy va iqtisodiy muloqotlari oʻzbek tilining lugʻaviy boyishi va grammatikasining shakllanishiga taʼsir koʻrsatgan. 2. Oʻzbek adabiy tili taraqqiyot bosqichlari: Oʻzbek adabiy tili rivojlanishi bir necha bosqichlarni oʻz ichiga oladi: 1. Qadimgi davr: Ushbu bosqichda chigʻatoy tili asosida yozma adabiyotlar rivojlandi. 2. Alisher Navoiy davri: Alisher Navoiy oʻz asarlari bilan oʻzbek adabiy tilining mustahkamlanishiga asos soldi. Bu davr oʻzbek adabiy tili uchun oltin davr hisoblanadi. 3. XX asr va keyingi davr: Sovet davrida oʻzbek tilining kirill alifbosiga oʻtishi, zamonaviy adabiy til meʼyorlarini ishlab chiqish jarayoni. Alisher Navoiy asarlari: Bu asarlar oʻzbek tilining adabiy qoidalari va boy lugʻat tarkibini shakllantirishda muhim rol oʻynagan. Fitrat, "Oʻzbek tilining fonetika va

grammatikasi": Ushbu asar o'zbek tilining zamonaviy grammatik qoidalarini tizimlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Abdulla Qodiriy, "O'tgan kunlar": O'zbek tilining adabiyotdagi yangi bosqichini boshlab bergan.³ O'zbek tili haqida zamonaviy tadqiqotlar: Hozirgi kunda o'zbek tili rivoji, grammatikasi va lug'aviy boyligi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Sh. Raxmatullayev, "O'zbek tili tarixi" Ushbu asar o'zbek tilining rivojlanish bosqichlari haqida batafsil ma'lumot beradi. A. Madvaliyev, "O'zbek tilining dialektologiyasi" Ushbu kitobda o'zbek tilining turli dialektlari tahlil qilingan. Hozirgi zamonda o'zbek tilining davlat tili sifatida rivojlanishi, global jarayonlarga moslashuvi va o'quv jarayonidagi ahamiyati ustuvor masalalar hisoblanadi. O'zbek tilining tarixi va adabiy taraqqiyoti boy madaniy meros va tarixiy jarayonlarga asoslangan. U o'zining qadimiy ildizlari va zamonaviy rivoji bilan nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham muhim til hisoblanadi. Yuqoridagi manbalar ushbu yo'nalishda chuqur ilmiy tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot metodlari: Tadqiqot uchun quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi: 1. Tarixiy-metodik tahlil. Maqsad: O'zbek tilining kelib chiqishi, uning qadimiy turkiy tillar bilan bog'liqligi va rivojlanish jarayonlarini o'rganish. Eski yozma manbalar va arxiv hujjatlarini o'rganish. O'zbek tilining turkiy tillar oilasidagi o'rnini aniqlash uchun qiyosiy tahlil qilish. 2. Lingvistik qiyoslash. Maqsad: O'zbek tilining boshqa turkiy tillar bilan fonetik, morfologik va leksik jihatdan yaqinligini aniqlash. Eski turkiy, uyg'ur va qarluq tillari bilan qiyosiy o'rganish. Dialektal xususiyatlarni tahlil qilish orqali hududiy o'zgarishlarni aniqlash. 3. Adabiyotshunoslik metodikasi. Maqsad: O'zbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichlarini adabiyot tarixiy asarlari orqali o'rganish. Alisher Navoiy, Bobur kabi buyuk adiblarning asarlaridagi til xususiyatlarini tahlil qilish. Turli davrlar adabiyoti va yozma merosida til o'zgarishlarini kuzatish.

4. Matnshunoslik .Maqsad: Eski yozma manbalar va ularning til xususiyatlarini tahlil qilish orqali adabiy tilning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash.Qo‘lyozmalar va qadimiy kitoblarni zamonaviy matnlar bilan taqqoslash.Lug‘atlarning tarixiy rivojlanishini o‘rganish.5. Ijtimoiy-lingvistik yondashuv.Maqsad: O‘zbek tilining tarixiy taraqqiyotiga ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar ta’sirini aniqlash.O‘zbek tilining qadimdan hozirgi kungacha bo‘lgan davrlaridagi siyosiy jarayonlarni tahlil qilish.Til siyosati va uning adabiy tilga ta’sirini o‘rganish.6. Arxeologik va epigrafik usullar.Maqsad: Turkiy xalqlarning yozma yodgorliklari orqali o‘zbek tilining rivojlanishini kuzatish.Arxeologik topilmalar orqali qadimiy yozuvlar va ularning o‘zbek tiliga ta’sirini o‘rganish.7. Eksperimental lingvistika.Maqsad: O‘zbek tilining fonetik va morfologik xususiyatlarini hozirgi davrda tahlil qilish va qadimgi til bilan bog‘liqlikni aniqlash.Kompyuter texnologiyalari orqali qadimiy va zamonaviy o‘zbek tilini qiyosiy tahlil qilish.8. Tarixiy-dialektologik yondashuv.Maqsad: Dialektlarning o‘zbek adabiy tiliga qo‘shgan hissasini o‘rganish.Amalga oshirish:Turkiston hududida mavjud bo‘lgan dialektlarning adabiy til shakllanishiga ta’sirini aniqlash.Hududiy tilda saqlangan arxaizmlar va ularning rivojlanishiga oid tahlillarni o‘tkazish.9. Statistik tahlil usuli.Maqsad: Til o‘zgarishlari va rivojlanishida umumiy tendensiyalarni aniqlash.O‘zbek tilining leksik va morfologik jihatlariga oid ma’lumotlarni statistik usulda tahlil qilish.10. Kompleks yondashuv.Maqsad: O‘zbek tilining tarixiy taraqqiyotini to‘liq va izchil o‘rganish.Yuqoridagi barcha usullarni bir-biri bilan uyg‘unlashtirish va tadqiqotga qamrab olish.Bu metodlar asosida o‘zbek tilining tarixiy ildizlarini, adabiy tilning taraqqiyot bosqichlarini va uning bugungi kundagi ahamiyatini keng va chuqur o‘rganish mumkin.

Natijalar va muhokamalar:O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga kiruvchi qadimiy tillardan biri hisoblanadi. O‘zbek tilining shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy davrlarni o‘z ichiga oladi. O‘zbek tilining tarixiy ildizlari qadimgi turkiy tillarga

borib taqaladi, uning rivojlanishi turli davrlarda siyosiy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lgan.1 Qadimgi turkiy davr

Bu davr asosan miloddan avvalgi I ming yillik va milodiy boshlarida mavjud bo'lgan qadimgi turkiy tillar davridir. Qadimgi turkiy yodgorliklar, masalan, Orxon-Yenisey bitiklari, O'zbek tilining tarixiy ildizlarini o'rganishda muhim manbalardir.2 O'rta asrlar turkiy tili. Bu davrda Markaziy Osiyoda yashagan turkiy qabilalar tomonidan ishlatilgan til hozirgi o'zbek tilining shakllanishiga asos bo'ldi. Xususan, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari o'sha davrning til xususiyatlarini aks ettiradi.3 Chig'atoy tili davri. Chig'atoy tili o'zbek tilining adabiy shakllanishida asosiy bosqich bo'lgan. Bu davrda Alisher Navoiy kabi buyuk adiblar faoliyat olib borgan va o'z asarlari orqali tilni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan.4 Yangi o'zbek tili shakllanishi. O'zbek tili bu davrda xalq tili va adabiyotining rivojlanishi orqali mustahkamlanib bordi. Til mahalliy shevalar asosida o'zgarib, zamonaviy o'zbek tilining asoslari paydo bo'ldi.1 Chig'atoy adabiy tili bosqichi. Alisher Navoiy va uning zamondoshlari davrida o'zbek adabiy tili chig'atoy tilida yozilgan asarlar orqali rivojlangan. Bu bosqichda asarlar o'ziga xos uslub, fonetik va grammatik xususiyatlarga ega bo'lgan.2 Shevalar asosida adabiy tildan xalq tiliga o'tish davri. Bu davrda adabiy til xalq tili bilan aralashib, o'zbek tilining shevalariga moslashgan. Natijada, til yanada boyib, zamonaviy o'zbek adabiy tiliga asos bo'luvchi xususiyatlar shakllangan.3. Zamonaviy o'zbek adabiy tili

Sovet davridan boshlab, o'zbek adabiy tili ilmiy va madaniy ishlarda faol qo'llanila boshladi. Kirill yozuvi joriy etilgan, keyinchalik mustaqillikdan so'ng lotin yozuviga o'tilgan. Hozirgi kunda o'zbek adabiy tili davlat tili sifatida rivojlanmoqda.1 Tarixiy ildizlarning ta'siri:

O'zbek tili qadimgi turkiy tillardan boshlab bugungi kungacha boy tarixga ega. Bu jarayon davomida turli tillar va madaniyatlarning ta'siri sezilgan, ayniqsa fors va

arab tillarining leksik qatlami o'zbek tilining lug'at boyligini oshirishda muhim o'rin tutgan.2. Adabiy tilning taraqqiyoti:

Chig'atoy tili bosqichi o'zbek adabiy tilining poydevorini yaratdi. Alisher Navoiyning xizmatlari o'zbek tili taraqqiyotini keskin yuqori darajaga olib chiqdi. Zamonaviy o'zbek adabiy tili esa xalq tiliga yaqinligi tufayli keng ommaga tushunarli va foydalanishga qulay bo'lib qoldi.3. Kelajak istiqbollari:

Bugungi kunda o'zbek tilining global miqyosda tan olinishi va raqamli sohada rivojlanishi muhim vazifa bo'lib turibdi. Bu borada davlat siyosati, ilmiy izlanishlar va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish talab qilinadi. Muhokama sifatida, o'zbek tili nafaqat tarixiy meros balki zamonaviy davr talablariga moslashgan jonli til sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Tilni rivojlantirish va uning boyligini avlodlarga yetkazish har bir fuqaroning vazifasi bo'lib qoladi.

Xulosa.O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi chuqur tarixiy ildizlarga ega. Bu tilning tarixi uch ming yildan ortiq vaqtni qamrab olib, turkiy qavmlarning qadimiy davrlardan boshlab yozuv va og'zaki nutqda foydalangan madaniy merosi orqali rivojlanib kelgan. O'zbek tilining rivojlanish bosqichlari va asosiy tarixiy ildizlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:1. Tarixiy ildizlar.O'zbek tilining shakllanishida qadimgi turkiy tillar, xususan, ko'k turk va uyg'ur yozuvlari muhim rol o'ynagan. Bu davrda run yozuvlari va keyinchalik uyg'ur alifbosi tilning dastlabki yozma manbalari sifatida shakllangan.2. Chig'atoy adabiy tili

O'zbek tilining rivojlanishida XIV–XV asrlarda shakllangan chig'atoy tili muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda Alisher Navoiy singari ulug' adiblar o'z asarlarini yaratib, tilning adabiy qoidalarini mustahkamladilar. Chig'atoy tili turkiy tillarning yirik adabiy tili sifatida O'zbek adabiy tilining poydevorini tashkil etdi.3. O'zbek tilining hozirgi ko'rinishga kelishi

XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib, xalq tiliga yaqinroq bo'lgan yangi adabiy til shakllandi. 1920-yillardagi islohotlar davomida o'zbek tilida lotin va kirill alifbolarining joriy etilishi, so'z boyligi va grammatik tizimda o'zgarishlar sodir bo'ldi. Hozirgi o'zbek tili shevalariga ko'ra qarluq lahjasiga asoslangan.4. O'zbek tili mustaqillik davrida

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, o'zbek tili davlat tili maqomini oldi. Bu davrda tilni rivojlantirish va uni xalqaro miqyosda tanitish uchun ko'plab ishlar amalga oshirildi, jumladan, lotin yozuviga qayta o'tish jarayoni boshlatildi. O'zbek tili boy tarixiy merosga ega bo'lib, uning rivojlanishi turli bosqichlarni bosib o'tgan. Ushbu til o'z milliy va madaniy boyliklarini saqlagan holda, zamonaviy davrda ham rivojlanishda davom etmoqda. Tilni o'rganish va boyitish har bir fuqaroning vazifasi bo'lib, bu milliy o'zlikni anglash va uni avlodlarga etkazishda muhim omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar ròyxati:

1. Yusupov O. - O'zbek adabiy tili tarixi. Toshkent: Fan, 1995.
2. G'ulomov T., Rahimov M. - O'zbek tili tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 1987.
3. Qo'chqorov N. - O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. Toshkent: Fan, 1980.
4. Valixonov B. - Turkiy tillarning tarixi. Toshkent: Sharq, 2002.
5. Ziyo Saidov - O'zbek adabiy tilining rivojlanish bosqichlari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2005.
6. Bobojonov A. - Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili. Toshkent: Fan, 1978.
7. Karinov B. - Chig'atoy tili va o'zbek adabiyoti. Toshkent: O'qituvchi, 1992.